

Kármán József

I.

Sinkó Ervin

„Most van épen alkalmas ideje...”

Soha író kedvezőtlenebb pillanatban nem kezdte pályáját. S épp csak útnak indult, hogy mindössze egyetlen egy esztendő után kidőlve a sorból, már be is fejezte pályáját. S mégse maradt tragikusan be nem váltott ígéret.

Minden tüneményszerűen rendkívüli a magyar irodalomnak ebben az alakjában.

Egyetlen egy esztendő. S amit maga után hagyott, az nem az útját kereső, hanem a maga útját kezdettől fogva biztossággal járó, úttörő ember ragyogó nyoma: megvalósított, kimagasló életmű. A megadatott egyetlenegy munkás esztendő neki elég volt ahhoz, hogy egy életművet hagyjon hátra, melyből impozánsan éles körvonalakkal rajzolódik ki az ő összetéveszthetetlenül egyéni arculata. A város nélküli Magyarországon az első magyar városi íróé, aki átható szemmel látja meg, hogy a modern magyar irodalom megteremtésének előfeltétele a sikeres harc a provinciális korlátoltság és önelégültség szelleme ellen. Ez az ifjú ember kulturális reformátor, a magyar nyelv nagy művésze és egy saját, érett, kész és nagy programmal fellépő publicista, aki programját nem pusztán polémikusan képviselte, hanem alkotó művészként is érvényre juttatta.

Meddő lenne minden találgatás, hogy miként folytatódott volna műve, ha ideje lett volna hozzá, hogy ellentmondásba kerüljön önmagával. Abban, amit valóra váltott különböző nemű korszakműveiben, melyeket maga után hagyott, szembeszökően dominál az egység. Ami nála elvontan gondolati, az csak fogalmi kifejezése művészi szenzibilitásából adódó élményeinek, legitimebb érzelmi szenzációi is benne rezegnek, illetve he-

vesen ott lüktetnek elméleti-elvi következtetései a kiáltványszerű megfogalmazásában.

Mindjárt akkor, mikor a neve először bukkan föl, szinte bejelenti, hogy nagyobbra tör, mint hogy ő is csak egy legyen az ország különböző sarkaiban a saját kis körük épülésére s a maguk kedvtelésére írogató alkalmi „szépírók” közül.

Az alig huszonöt éves ifjú, noha csak a losonci református lelkész fia, legkevésbé se szerény. Ahelyett, hogy valamely „munkácskája” kinyomtatására keresne főúri pártfogót, vagy próbálna előfizetőket toborozni, mint ahogy azt akkoriban más, már ismert nevű írók is tették, ő mindjárt új, külön, saját folyóiratával — és saját kulturális programjával — eltökélt hódítóként úgy indul rohamra, mintha seregek élén állana, illetve, mintha egymagában, a saját személye és programja táborral érne föl. „A tábor” azonban rajta, a szerkesztőn kívül, egy Pajor Gáspár nevű orvostanhallgató, éppoly ismeretlen, új név, mint Kármán József, a szerkesztője és egy Schedius Lajos nevű, úgy szintén huszonöt éves fiatalemberé, de annak legalább van egy titulusa: az esztétika tanára a pesti egyetemen.

Folyóirata, az *Uránia*, mely „egy hazafi sommás adakozásából” és 142 előfizetővel indul — az előfizetőknek az első kötetben közölt névsorában ott található Kazinczy Ferenc neve is —, az előszó legelején evvel a megállapítással lepi meg az akkori, de még inkább a mai olvasót:

„A ki hazánk literatúrájának valóságos állapotját tudja, nem kételkedik az, hogy ily folytatott írás mind hasznos, mind pedig, hogy most van épen alkalmas ideje azt közrebocsátani.”

Így, apodiktikusan és a kételkedésnek még a lehetőségét is eleve kizárva: „most van épen alkalmas ideje”.

S a most, mint magának ennek a programot kifejtő előszónak a címéből — „*Uránia*, 1794” — kiviláglik, a most azt az 1794. évet jelöli, melyben a jozefinizmus politikai, szociális és kulturális reformkísérleteinek megghiúsulása s II. József halála után fellángoló, nemzeti és általános felzabudulással ámitó euforikus reményekről és ígéretekéről, a nagy nemzeti felbuzdulásról, mely még egy Kazinczyt is egy pillanatra meg tudott tántorítani — immár szemmel láthatóan bebizonyult, hogy valóságos mozgató erejük, céljuk és eredményük nem volt egyéb, mint az egyházi és világi feudum középkori kiváltságainak és hatalmának a visszaállítására.

Az *Uránia* megindulásának éve az az 1794. esztendő, melyben már valóban „senki, aki hazánk literatúrájának” (és nemcsak literatúrájának, hanem az egész magyarországi életnek) „valóságos állapotját tudja, nem kételkedik” (nem kételkedhetik), hogy a magyar főnemesség és nemesség, a nemzeti ellenállás egykori hordozója, a Habsburg dinasztiában a rendi előjogok védelmezőjére találva, könnyű szívvel vált meg egykori nemzeti követeléseitől és minden nemzeti emancipációs kulturális törekvéstől.

1794, mely „épen alkalmas idő” a folyóirat közrebocsátására, az az év, amikor a nemzeti jogokat és a nemzeti öntudatot képviselő egykor rebellis nemesség már lojális alattvaló lett, és „a franciaországi változások” és minden változás gondolata nem kevésbé ijeszti, mint magát az uralkodóházat, melynek védőszárnyai — és éberen őrködő cenzori és rendőri apparátusa — biztosítják az ősi rend mozdulatlanságát és sérthetetlenségét. Ennek megfelelően a haza védelme, a hazafiság, „az igaz magyar”, ahogy a szervita Szaicz Leó nevezte, immár egyet jelent a haladás minden szándéka ellen való védekezéssel. Amikor az *Uránia* a maga programjával megjelenik, akkor mindennemű külső példákön nevelődött szellemi mozgalom kezdeményezői rendezavarókként hatnak, ártalmas, gyanús és legjobb esetben „nálunk” felesleges emberek.

1794-ben, mikorra a kassai *Magyar Múzeum* már éppúgy elnemt,

mint a Kazinczy „hónapos füzetei”, az *Orpheus* is, és mikor Batsányit egy, évekkel azelőtt, az akkori cenzúra engedélyével kinyomtatott verséért kegyerétől fosztják meg és veszik üldözőbe, s mikor már szerte az országban nőttön nőtt az elnémított gondolat csendje, akkor véli és hirdeti az *Uránia* ifjú szerkesztője, hogy a „folytatott írás” közrebocsátásának „most van éppen alkalmas ideje”.

Ha akkor, természetesen, még nem tudhatta, hogy mielőtt az 1794. esztendő véget érne, az elnémított gondolat csendjét még dermedtöbbségre fogja tenni a Martinovics-összeesküvés résztvevőinek elfogatása — elég volt az, amit tudnia lehetett és kellett. S minden, amit ezután, az életéből még hátralévő egyetlenegy esztendőben megírt, félreérthetetlenül arra vall, hogy nem voltak illúziói. Az „ép most”, amit az akkor már egyetlen magyar folyóiratban, az *Urániában* annyira hangsúlyoz, ezáltal nem azt jelenti, hogy soha jobbkor, hanem épp ellenkezőleg, külön pátoszt kap, nem egy gyanútlan optimizmusnak, hanem a tudatosan vállalt, elkerülhetetlenül szükségesnek tartott feladatnak, a tudatos tettnek a pátoszát.

Mennél szűkebbre szabja a cenzúra az emóciók és gondolatok körét, melyeket az író a nyilvánossággal közölhet, az írónak annál inkább egy, a maga olvasóközönségével való titkos egyetértésre kell építenie, s ennek megfelelően abból fog kiindulni, hogy a cenzor butább és tompább, mint az a szellemi elithez tartozó eszményi olvasó, akivel úgyszólván a gondolat porkolábjának szeme láttára kell mégis megértetnie magát.

Emlékeztetni kell rá, hogy ha Kazinczy már 1790-ben is emlegeti levelezésében „az átkozott esopusi nyelvet”, melyre a hazai „barlangok mind feketébb setéteiben” a cenzúra miatt a magyar író rákényszerül, mennyivel inkább volt szükség akkor négy évvel később, az *Uránia* első kötetének megjelenése idején a virtuóztatásra: épp a legsúlyosabb, legfontosabb és legkeserűbb igazságokat olyan könnyedén s olyan formában közölni, hogy a *librorum revisor* fenn ne akadjon, és gyanútlanul adja meg az *admittitur-t*, másrészt viszont ügyelni rá, hogy a csekélyszámú rokon lelkű olvasó mégis kiolvassa a szavak intencionális, de profán szemek elől rejtett értelmét.

A mai olvasó, aki az akkori nagy nonkonformista szövegeket, mint amilyen Kármáné is, úgy olvassa, hogy ezt szem elől téveszti, a szavak intencionális iróniáját, éppúgy, mint a cenzor, lojalitásként fogja értelmezni vagy éppen naivitásként.

Tudni kell nem a cenzor, hanem a rokon gondolkodású, beavatott kortárs szemével olvasni az *Uránia* ifjú szerkesztője szövegeinek minden részletét.

Az író, aki szüntelenül felsőbb hatóság felügyelete alatt és csak felsőbb hatóságok ellenőrzése és jóváhagyása mellett kerülhet kapcsolatba olvasóival, s aki másrészt az általános kulturálatlanság és az érdeklődésnek és fogékonyságnak uralkodó hiánya miatt eleve tudja, hogy csak egy szűk kör az, melyhez eljuthat a szava, az író joggal feltételezhet egy olyan intim viszonyt maga és olvasói között, amilyenre nem számíthat olyan szerencsésebb író, aki olvasók sokrétű, ismeretlen és áttekinthetetlen sokadalmával áll szemben.

Abban a kis szektában viszont, melyet az *Uránia* száznegyvenkét előfizetője alkot, aligha akadt sok olyan, aki közvetlenül személyesen is nem ismerte volna az író. Kezdve azon a gróf Rádayn, aki már előbb is egyengette a református pap fiának útját, az előfizetők személy szerint is pártfogói voltak, azért fizettek elő, mert közvetlenül vagy legalábbis közvetve ismerték nemcsak az ifjú szerkesztő személyét, hanem nézeteit és szándékait, pártállását is. Tudták, hogy jogi tanulmányait a felvilágosodás kultúrájának Bessenyei óta tradicionális magyar iskolájában, Bécsben fejezte be,

s hogy Pesten 1791-ben a huszonegy éves fiatal ügyvéd megtelepedett, hamarosan tagja lett az akkor leghaladóbb személyiségeket, egyebek közt Martinovics apátot és társait is tagjai közé számláló szabadkőműves páholyoknak.

A legnagyobbbrészt svábok lakta kisvárosban, ami az akkori Pest, az *Uránia* száznegyvenkét előfizetőjének legtöbbje nemcsak az író, hanem egymást is személy szerint ismerte. A szabadkőműves páholyból, vagy ha nem, akkor az özvegy Belezsnainénak ama főúri szalonjából, melyet öreg korában Kazinczy is a *Pályám emlékezetében* elragadtatással emleget mint a házat, melynek ajtata „nyitva vala minden idegennek, minden magyar-nak és nem-magyar-nak, ha születés vagy érdem ajánlották”.

Az *Uránia* ifjú szerkesztője, aki a Belezsnai-szalón, a haladó európai eszmék és kultúra eme szigetének egyik legvonzóbb és legkedveltebb társasági alakja, nem kételkedhetett abban, hogy egy-egy nyomtatásban megjelenő célzása vagy megjegyzése az ő beavatott olvasóinál megfelelő rezonanciára fog találni. Az *Uránia* programatikus bevezető cikkében látszólag csak úgy mellékesen említi meg a francia enciklopédistákat, „az *Encyclopaedia* írói, melyeket csak a korcs tudós gyaláz” — de tudja, hogy akiknek füle van a hallásra, azok kihallják ebből a mellékesen odavetett mondatból a biztató harci hitvallást, rá fognak ismerni az ő írójukra. S ha aztán ugyanebben a programatikus bevezetőjében ő, akiről tudták, hogy az *Uránia* megalapítása előtt, mint a budai nemzeti színtársulat egyik szervezője, alaposan megismerhette, hogy „földről” mily ellenségesen, mennyi és milyen akadályokkal igyekeznek eltorlaszolni az utat bármely pozitív magyar kulturális kísérlet és törekvés előtt — ha ő azt írja, hogy most van éppen az alkalmazatos idő és patetikus hangsúllyal a fejedelem iránt való kötelességeket is szenteknek nyilvánítja és „jó királyunkat” emlegeti, „akinek akarátja nemzeti nyelvünk virágozása”, az ő olvasói megértették, hogy ez nem „kompromisszumra való készség” (mint ahogy az egyik legújabb keletű magyar irodalomtörténet Kármán József magatartását jellemezni véli), hanem a cenzornak odavetett konc, protokolláris gesztus, és valójában gúny és a gondolatok indirekt közlésének egyik formája.

Az *Urániának* összesen három kötete jelent meg, az utolsó 1795-ben, s akkor, Martinovics apát és társainak kivégzése után Kármán József menekülve hagyja el Pestet, röviddel azután pedig, kiderítetlen körülmények között, Losoncon hal meg. Minden, amit írt, az az *Uránia* három kötetében található meg. S mégis, ez a három kötet, melyet legnagyobbbrészt ő maga írt, megdöbbentően teljes és impozánsan egységes életmű. S épp ezért, függetlenül az ő életrajzi adataitól, amelyeket, mint minden életrajzi adatot, mivelhogy csak adatok, különbözőképpen lehet értelmezni, műve minden részletének a megfelelő magyarázatát az életmű egészének intenzív és egyértelmű összefüggésében és irányzatosságában kell és lehet csak keresni.

„Kármán, kitől sok fog kitelhetni...”

„Az *Uránia* kiadóit nem ismerem. Úgy tartom, Kármán közöttök vagyok, és talán éppen Direktörök. Ez egy fiatal Pesti Prókátor. Nekem eránta nem írtak, és gyanítom, hogy reá okok, jó okok volt. Az ide való Collectorok, Fő szolgabíró Darvas János Úr, sem tudja kik legyenek. Schedius Barátunk bizonyosan fogja tudni; ha nyughatatlan letterem volna eránta, tudnám én is eddig. Elvárom mi lessz az első Darabból” — a kérdezősködő Kis Jánosnak így válaszol Kazinczy Regmeecről 1794. május 11-én keltezett levelében.

A válasz feltűnően tartózkodó. Ez is arra vall, hogy a „fiatal Pesti Prókátor” neve a vidéki nemesi kúriák világában ismeretlen volt. Felvilágosítással még a fősolgabíró se tudott szolgálni, aki nyilván a rangos pesti pártfogók iránti szívességből vállalta, hogy az *Urániának* előfizetőket gyűjtson. Aki pedig, mint Kazinczy, már hallott Kármánról, nem sok jót, legalábbis valószínűleg csak olyan pletykákat hallhatott vele kapcsolatban, amiknek szellemében évtizedekkel később Toldy Ferenc, az irodalomtörténész, úgy emlékezik vissza Kármánra, mint a századvégi Pest „Alkibiadeszére”.

A főrangú körökben tudták róla, hogy a Bécsben jogászokodó húszéves ifjúnak ott gróf Markovicsné volt a szeretője — felesége annak a nyughatatlan, szélhámós vagy fantasztá grófnak, aki a magas egyházi méltóságok támogatását azzal akarta megnyerni, hogy tervet dolgozott ki, melynek alapján ő a pravoszláv Crna Gora lakosságát a katolikus egyház akklába tudná terelni. Ez a Kármán, választékosan öltözködő, szép és szellemes ifjú, még csak nemes se volt, s mégis, nemcsak Bécsben, hanem Pesten is otthonosan mozgott főúri társaságokban, melyeknek valósággal kedvence volt. A világfira, aki egyszerre íróként lép föl, önkéntelenül is kételkedve, bizalmatlanul néztek épp az irodalmi körök, mert ő túlságosan elűtött a literátor Magyarországon minden addig szokásos típusától, a vidéken élő, a maga birtokán gazdálkodó és mellesleg „a széptudományokkal” foglalkozó nemes úrtól éppúgy, mint a méltóságteljesen tudós papi írótól, és nem kevésbé azoktól az éhenkórász plebejus költőktől, akik a vármegyéjük uraitól vagy egy-egy mágnás változó kegyétől függtek.

Kazinczy legközelebb csak öt hónappal később, az ugyancsak Kis Jánosnak írt, október 6-án keltezett levelében tér vissza az *Uránia* témájára:

„Urániának első darabját láttad. Az nem érdemi az Uránia nevet. — Schediustól is egyebet vártam; azt, hogy a' Vallást más oldalról fogja széprek, szeretetre méltónak festeni! És másképpen! — Azonban tisztelem a' szándékot, és igyekezni fogok rajta, ha igyekeznem szabad leszek, hogy többet nyujtson K á r m á n, kitől sok fog kitelhetni, ha vezető Barátjai lesznek.”

Kazinczynak mindenképpen igaza volt, amikor az *Uránia* első kötetéről így írt. Mint annak idején az ő folyóirata, az *Orpheus*, a Kármáné is, első számával csak a programot adó bevezetőjében volt nagy.

Az *Uránia* előszava nagy vonalakban, de mélyen járón nemcsak a summája a felvilágosodás egész korszaka forradalmasító megismeréseinek, de a további maga elé tűzött célokban, és abban, miként kívánja e célokat szolgálni, ez a bevezető cikk a benne kidomborított esztétikai nézetekkel, értékelésekkel és követelményekkel, kezdeményez egy, a felvilágosodás korszakán túlhaladó irodalmi és kulturális koncepciót.

Ellenben mindaz, ami ez első kötetben, a programatikusan bevezetőben megformulázott szándék, követelmények és feladatok, tehát úgyszólván szerkesztői ígéretet után következők — az csak szedett-vedett, valósággal, rögtönzöttnek ható „mindenféle”: amit Kazinczy kifogásol, Schedius Lajosnak a német pietizmus szellemében és modorában írt elmefuttatásai a vallásról és a vallásos érzelmekről, majd Kármán meséi és epigrammái afféle életkép *Egy új házasság levelei* címmel, ismeretterjesztő, eklektikus, nyilván németből fordított tárcacikkek, a folyóirat harmadik munkatársa, Pajor Gábor orvostanhallgató pedig természetrajzi közleményekkel szerepel, melyeknek persze éppoly kevés közül van az irodalomhoz, mint a tudományhoz.

Annál különösebb, hogy a magyar irodalomtörténészeknél, köztük még az olyan kimagasló, önálló és úttörő személyiségnél is, mint Horváth János volt, hagyományá vált meg-megismételni a feltevést, hogy Kazinczy

negatív ítéletét „a féltékenység” sugallta, mert épp ez időben foglalkozott a tervvel, hogy a két évvel azelőtt megszünt *Orpheus*-át újra életre keltse, s azonkívül „leginkább” a sértődöttség miatt, „hogy Kármán nem kérte fel őt vezető barátjának”. (Horváth János).

A kérdésnek nem volna jelentősége, ha az ilyen pszichológiai magyarázat révén nem sikkadna el a tragikus történelmi momentum, amelyre pedig rá kell mutatni, hogy mind Kármán, mind Kazinczy és a magyar irodalom ez egész korszaka a tényeknek megfelelő megvilágításba kerüljön.

Igaz, Kazinczynak ekkoriban megint egyszer szándéka volt újra megindítani egy folyóiratot, az ő *Orpheus*-át, amint ez megállapítható egyik ez időbeli levelezőjének, Németh László győri tanárnak (1794. szeptember 21-i) leveléből, melyben egy közgazdasági, az államadósságokról szóló cikknek a magyar fordítását azzal küldi el Kazinczynak, hogy „ha megengededik 's Néked tetszik, belé teheted az *Orpheus*ba”.

Tény az is, hogy Kazinczy ugyanabban a már idézett, Kis Jánoshoz intézett levelében, melyben az *Uránia* első darabjáról megírja negatív véleményét, ő maga is megerősíti: „Orfeuszomnak eggy új darabját csakugyan készíttem.”

Mért következtetni azonban ebből, hogy ez volt az, ami befolyásolta volna Kazinczyt az *Urániáról* — baráti levélben közölt — kedvezőtlen véleményében? Mikor mine volt mindennemű autoritativ magyar akadémia megalapítására irányuló tervnek, mert egy európai színvonalú magyar kulturális élet, illetve irodalom kifejlődése előfeltételének tekintette, hogy az írók hagyományok és dogmák béklyóitól szabadon, a maguk szuverén ízlése szerint teremtsék meg a saját, egymástól különböző, esetleg egymással ellentétes irányukat és esztétikai és nyelvi szabályukat.

S ezzel összefüggésben emlékeztetni kell Kazinczynak a részben Kármánéval közös kultúrpolitikai megújodási koncepciójára, melyhez hozzátartozott, hogy ellene volt mindennemű autoritativ magyar akadémia megalapítására irányuló tervnek, mert egy európai színvonalú magyar kulturális élet, illetve irodalom kifejlődése előfeltételének tekintette, hogy az írók hagyományok és dogmák béklyóitól szabadon, a maguk szuverén ízlése szerint teremtsék meg a saját, egymástól különböző, esetleg egymással ellentétes irányukat és esztétikai és nyelvi szabályukat.

„Ha talán tudni akarnád tőlem, mit nézek én legszükségesebbnek a szükségesek' temérdek számában, ezt fognám felelni: Minél gondosabb fordításokat, egy két folyóírást, s egy-két lármás, de nemes tollcsatát s ezt az utolsót még inkább, mint minden egyebet” — vallotta Kazinczy még egy esztendővel azelőtt, és most, hogy megjelent egy „folyóírás”, nem Bécsben, hanem az ország fővárosában, Pesten, s alkalmat adott volna „lármás, de nemes tollcsatákra”, melyek gondolkodásra ingerelnék, állásfoglalásra készítenék s mindenekelőtt felráznák a kulturális problémák és szándékok számára egyelőre még nem is létező magyar közönséget, mért lett volna „féltékeny”?

Irodalomtörténészek egyik nemzedéke gépiesen vesz át és ismételi meg bizonyos téves ítéleteket és következtetéseket mind e mai napig — különösképpen, ha Kazinczyról van szó.

S ez esetben a helyreigazítás nemcsak Kazinczy, hanem ugyanúgy Kármán József sorsa megértésének a szempontjából is fontos.

Mindazok, akik idézték és interpretálták s idézik és interpretálják Kazinczy nyilatkozatát az *Uránia* első számáról, nem méltatták és nem méltatták figyelmükre az e g é s z levelet, melynek ez a nyilatkozat csak egyik szakasza.

Ennek az 1794. október 6-áról keltezett levélnek — a dátumok fontosak — a teljes megértése érdekében föltétlenül emlékeztetni kell bizonyos

előzményekre. Arra, hogy az 1794. év július hó 23-án fogták el Martinovicset, aki — mint Kazinczy tudni véli — „tortura által faggattatott”.

Kazinczy egy hónappal később, augusztus 22-én egyéb riasztó politikai hírek közt erről is értesíti „a délceg lelkű” Szentmarjay Ferencet, aki helyett azonban ezt a levelet már csak a Martinovics-pór hírhedt ügyésze, Németh János kapja kézhez, mert közben a címzettet, Szentmarjayt is — Hajnóczyval és Lackoviccsal együtt — augusztus 16-áról 17-ére virradó éjjel elfogták.

Kazinczy egyébként Szentmarjaynak, akit ifjúsága, szépsége és franciás műveltsége miatt különösen szeret és dicsér, még előbb, július végén személyesen adja át kéziratait, Gessnerének a tizenötödik átdolgozását, Anakreon és Wieland fordításait azzal a megbízással, hogy juttassa el azokat Pestre — Schedius Lajosnak, a készülő *Uránia* egyik társszerkesztőjének...

Kazinczynek abban a bizonyos, Kis Jánoshoz intézett, az *Urániáról* is szóló 1794. október 6-i levelében ezzel a kéziratcsomóval kapcsolatban többek között a következő pánikot tükröző sorok olvashatók:

„A' rab Szentmarjay vitte azt Schediusnak tőlem Károlyból Júliusnak elejénni — Elképzelheted, melly bajos volna csak nyomozni is, hová lett! Ne szóllj rólok; mert maga ez az ártatlan dolog is gyanút szülhetne...”

A levél ezután következő passzusa az, mely az *Urániára* vonatkozik, és ez a passzus egy csapásra egész más jelentést kap, hogyha nem a hagyományos „pszichológiai” feltevésből kiindulva, hanem úgy olvassuk, hogy nem vonatkoztatunk el a tényektől és nem az atmoszférától, a nagyon is megokolt rémületnek, az égő háznak atmoszférájától, amelyben, illetőleg amelynek ellenére — Kazinczynek, a fanatikus literátornak, mindennek ellenére fontos marad egy új magyar folyóirat minőségének a kérdése. Ebben a megvilágításban a szöveg egész másrt mond. Miután igen higgadtan és teljes joggal megállapítja, hogy az *Uránia* első száma „nem érdemli az *Uránia* nevet”, és ezzel kapcsolatban a felvilágosodás szempontjából következetesen kifogásolja és elítéli barátjának, Schediusnak a vallásról szóló vallásos szellemű elmékedéseit — megdöbbenő és impozáns, hogy mégis észre tudja venni: az egész addig ismeretlen fiatal író, Kármán József mégse tévesztendő össze folyóirata többi, másik két munkatársával és a folyóirat általános színvonalával. Külön kiemeli és alá is húzza Kármán nevét, „akitől sok fog kitelhetni”, s akinek ő, Kazinczy, igyekezni fog segíteni, „ha igyekeznem szabad lessz” — amely közbeszúrás a levél összefüggésében és a sorozatos letartóztatások idején — a levél írásakor már Batsányi is egy hónapja Pesten fogságban van — nyilván és igen jól sejtően nem a duzzogó és sértett Kazinczynek, hanem annak a szava, akinek kevés illúziója van már afelől, hogy nem kerül-e ő is legközelebbi barátai, Hajnóczy és Szentmarjay sorsára.

S még valamit meg kell jegyeznünk ezzel az égő házból írt 1794. október 6-i levéllel kapcsolatban, melyben Kazinczy azt is közli: „Orfeuszomnak egy új darabját csakugyan készíttem.”

Mintha ő, aki maga figyelmeztet rá, hogy olyan időket élünk, amikor még a Gessner, Wieland és Anakreon fordításai iránt való érdeklődés is veszedelmet hozhat valakinek a fejére — „az ártatlan dolog is gyanút szülhet” —, mégis szintén úgy vélekednék, mint programatikus bevezetőjében az *Uránia* szerkesztője, hogy tudniillik épp ezért, illetőleg mindennek ellenére „most van épen alkalmas ideje...”

Nem lehet kétséges, hogy mi volt az, ami Kazinczyt reménykedve figyeltette fel Kármán Józsefekre, és pedig mindjárt akkor, hogy először látta nyomtatásban a nevét abban a nagyot ígérő és oly keveset teljesítő új „folytatott-írás” első kötetében. Nyilván nem a Kármán név kezdőbetűivel

megjelent mesékből, epigrammákból vagy Az új házias leveleiből következtetett arra, hogy Kármántól „sok fog kitelhetni”. Ámbár bizonyos, hogy Kazinczy, aki „a bajszos csombókos magyarság” ellenében egy felvilágosult, humanus, európai magyarság eszményét képviselte, még ezekben a kísérletekben, e „munkácskákban” is megérezte az akkori átlagtól elütő, az ő szándékaival rokon urbánus stílustörekvést.

Ez azonban nem lett volna elég, ha a folytatott-írás élén meg nem akad a szemé Kármán bevezetőjén, mely annyira elütött „a vitézkedő ösöket” s velük a nemesi ország elmaradottságát tömjénező hazafiság hazai sárba ragadó szokványos és „az istentelen gravitás tónusában” tartott retorikájától. Ez a bevezető nemcsak hogy szakított ezzel a szokványos, nemrég még Batsányinál is uralkodó frazeológiával. Hanem akkor is, mikor Kármán úgy tett, mintha mély meghajlással megadná a kötelező tiszteletet a nemesi-nemzeti szentségeknek, mosolygó félszemmél a rokon gondolkodásukat keresve, a rokon gondolkodásúak számára félreérthetetlen jelt adva nézett el minden bálványok fölött.

Mikor ugyanis abban a bevezetőben ez a mondat áll:

„Nem haszontalan kívánsága az a jó hazaszeretőnek, ha a régi szertartásokat, amennyire azok egyezhetők az időnek szükségeivel, örökké tartóknak lenni akarja...”

akkor azok számára, akik „a beavatottak”, akik a pesti *Lese-Kabinet*-tekben a párizsi *Moniteur*-t olvasták, akiknek — mint Kazinczynak — szemük volt a látásra és fülük a hallásra, e látszólag konformisztikus kijelentés mögül világosan és félreérthetetlenül csendült ki a tagadás és újat akadás testvéri szellemének hangja. A cenzúra tombolása megélesítette a hallást, hogy mit jelent az elismerés az olyan régi szertartásoknak, amelyeket a jó hazaszeretők „örökké tartóknak” akarnak, s nyomban utána a mintegy hanyagul és csak mellékesen közbeszúrt pár szó: „amennyire azok egyezhetők az időnek szükségeivel” — mint látszólag magától értetődő korrektúrája az ilyen örökkévalóságnak.

Kazinczy ebben a programban nem egy helyütt ismerhetett rá a maga elképzeléseire, de talán még mélyebben meglepte az, ami rendkívül energikusan megfogalmazva más volt, mint amit ő vélt szükségesnek, vagy éppen ellenkezője volt az ő esztétikájának és az útnak, melyet ő jelölt ki, aki mindenekeelőtt ekkor még minél több fordításban látta a magyarság kulturális megújulásának az egyetlen eszközét. Kármán bevezetője más utat mutatott:

„Eredeti munkák vezetik a népet a jó formálásra. Hidegen hagyjuk el a nézőpiacot Jason és Medea, Phaedra és Hippolytus történeteinek látása után — és könnyel telik szemünk, ha azon a körülünk történt dolgokat látjuk és ha a magunk környúlállásit a játékszínen újra feltaláljuk... Úgy van alkotva az emberi szív, hogy semmi néki nem tetszik, amely valamennyire reá nem tartozik” — olvashatta Kazinczy az *Uránia* bevezetőjében.

Csupa magabiztos állítás, csakis állítás, és Kazinczynak mégiscsak úgy hangozhatott minden szó, mint polémia. Ámde polémia, amellyel ő eladdig a magyar irodalomban nem találkozott. Eladdig a vele ellenkező, az ő ellene irányuló vélemény, nem emelkedett fölébe a Szaicz páter „igaz magyar”-jának vagy a Gvadányi-féle nemesi hazafiság, az egyházi vagy nemzeti barbárság színvonalának.

A nála tíz évvel fiatalabb Kármán Józsefben ellenfelet sejtethetett, akizhez több köze volt vagy lehetne, mint nem egy addigi állítólagos hívéhez — végre egy ellenfelet, életében az elsőt, akivel szemben és akinek a megnyerésért gyönyörűség lenne vállalni a küzdelmet, „... kitől sok fog kitelhetni, ha vezető Barátjai lesznek.”

Mikor két hónappal később, 1794. december 14-én este Alsó-Regmerc-

ről Kazinczyt is börtönbe hurcolták, Kármán József, aki Pestről figyelhette mindazt, ami Budán a foglyokkal és a foglyok körül történt, nem kétkedhetett abban, hogy az ő sorsa is meg van pecsételve. Egyedül maradt vezető barátok és vele egyenrangú ellenfelek nélkül, kivéve az egy, hazájában hazátlan kicsapott diákot, Csokonai Vitéz Mihályt, az egyetlen új munkatársat, aki az *Uránia* következő számában megjelenik.

„Az ízlés a jó erkölcsök szülőanyja”

A tragikus hősökben nem szűkölködő magyar felvilágosodás drámája utolsó felvonásának csúcspontját jelenti az a feszültséggel telített történelmi pillanat, melyben Kármán József útnak indítja *Urániáját*.

A szavak különös teremtmények. Lelküket attól kapják, aki leírja őket. És attól, hogy írójuk hol és mikor veti őket papírra. Megdöbönt, hogy az *Uránia*, kezdve az első szám programjától az utolsó, harmadik kötetéig mennyire semmivel se marad alatta születése és élete történelmi drámai pillanata intellektuális-erkölcsi szintjének.

Mielőtt a hóhér és a porkolábok ráborítanak a magyar szellemi elite, s azzal együtt az egész magyar szellemi életre a temető és a börtönfalak csendjét, az *Urániában* a halálba menő elítélt ajkáról a jól mívelt gondtalanság látszólagos nyugalomával — és olyan elegáns prózában, mint amilyet addig magyarul még nem írtak — még egyszer felhangzik a magyar felvilágosodás kritikus és új utakat mutató, merészen eredeti esztétikai programja. Esztétikai program, mely következetesen antifeudális, egy esztétikáé, mely magában foglal egy egész társadalmi és erkölcsi programot.

Kármánnak olyan olvasókkal kell számolnia, akiknek meg kell magyaráznia, mint ahogy azt az *Uránia* bevezetőjében meg is teszi, hogy egyáltalán mi is a folyóirat: „mik és mivégre valók a folytatott írások... a mindennapos vagy heti levelek, hónapos vagy fertyá-esztendei írások”. S mégis ez a bevezető sem, legkevésbé sem igyekszik alkalmazkodni hagyományokhoz vagy az általános színvonalhoz. A feudális Magyarországon, mely akkor, négy évvel a jozefinizmus bukása után a mozdulatlan diadalát élvezte, arra mutat rá, hogy a folyóiratoknak, tehát az *Urániának* is az a hivatása, hogy „az időnek és századnak kedvét kísérelje.” És ennek jegyében az *Uránia* úgy akarja az ízlés tisztulását, „a helyes ízlést” szolgálni, hogy a patriarkális Magyarországon minden reményével és minden sorával kifejezetten elsősorban „az asszonyi nem”-hez fordul. Hogy ez magában is már mit jelent, azt talán kellőképpen megvilágítja, hogy nem egészen ötven évvel Kármán *Urániájának* megjelenése előtt, 1748-ban, Faludi Ferenc, a Jézus társaságbeli atya, *Istenes jószágra és szerencsés boldog életre oktatótt nemes asszony* című könyvecskéjében egyéb jó tanácsok mellett ezt az intelmet intézi a magyar nemes asszonyhoz:

„Meg ne ízelítse a fiatal dáma a romantzia írásokat, mert oda lesz miattok. Hatalmas arsenicum-méreg lakik ezekben a könyvekben. Hogyha azért nagyságod nem akarja hogy históriákat mondjon, írjon a világ egyetlen leányáru, a fabulás könyveket oly magos polcra tegye, hogy el ne érhesse a kisasszony.”

Ez azonban mégis fél századdal az *Uránia* megjelenése előtt íródott. De Kármán József kortársának, még Kazinczynak is valósággal mentegőznie kell, enyhítő körülményt kell keresnie arra, hogy ő, aki akkor a „Nemzeti Oskolák Inspektora”, tehát tekintélyes közéleti férfi hivatalát tölti be, nem áttalotta „romantzia” írására adni magát:

„Az én szegény B á t s m e g y e y m nem tetsze Patakon. Azt mondják, hogy azt a' haszontalan fityogást nem szenvedhetik, és hogy tőlem nem

Románt vártak. Így ítélt gyakorta igazabban egy tizenhat esztendőös Leány némelly nemű írások felett az eruditioval tellyes Criticusnál... Tsak az esik nekem ebben nehezen, hogy még a' jó Románoknak is annyi ellensége van. Tanúlnak, tanúlnak belőle szerelmet a' mi ifjaink és leányaink, az tagadhatatlan; de néha egy kis morált és egybecskét is tanúlnak... oly kevesen látják által, hogy az írók és fordítók azért nyúlnak többnyire Románhoz, mert az a' leg-szerencsésebb vehiculuma a' Magyarorságnak" — így mentegetőzik Kazinczy 1789. augusztus 3-i, Vitéz Imrénék írt levelében.

S még Csokonai is úgy találja, hogy az esztétikai érték önmagában még híján volna a létjogosultságnak. Kleist *Tavasznak* fordításához írt előbeszédében a költészetet azzal igyekszik elfogadhatóvá tenni, hogy megállapítja: „a literatura pedig követ, mely utat egyenget a fontosabb tudományoknak”.

„Vehiculuma a Magyarorságnak”, vagy „utat egyenget a fontosabb tudományoknak” — mindenképpen egy, az esztétikai értékeken kívül eső hasznossági szférában keresnek alibit nyugtalanító szerelmükre, melynek tárgya a szépség.

Innen a szembeszökő különbség Kármánnak és elődjének meg kortársainak még a szótárak és hanglejtésük között is.

Kármáné a városi emberé, akit valami világias szabad hév, hajlékony-ság és könnyedség jellemez. A „virtus” nála, a társasági és társalkodást kedvelő embernél a „komor” jelzővel jár együtt, s az ízlés az, ami — szerinte — a komor virtust megszelídíti, vonzóvá, széppé és az életet „édessé” teszi. A latinos körmondatok hatását magán viselő akkori szónokias magyar prózától elüt az ő apodiktikus, pregnánsan rövidre fogott megállapításai. Bizonyos előítéletekre, különösen vallási képzetekben gyökerezőkre, szót se veszteget; más természetűekkel is csak röviden száll vitába, hogy sietve szabadddá tegye magának az utat a saját igazságai meggyőző kifejtéséhez. Mintha tudná, hogy neki mennyire kell sietnie. Lehetőleg azon van, hogy cáfolgatás helyett állítással kezdje. S mert neki magától értetődő, mindjárt első szavával, az *Uránia* bevezetésében úgy tesz, mintha általában magától értetődő volna, hogy „az ízlés a jó erkölcsök szülőanyja”, s hogy ezért az *Urániát* „különösen az asszonyi nemnek” szánta, mivel-hogy az „az ízlés uralkodónéja”, és mert „lány érzések hatalmasabban el-fogadja mindazt, ami szép”.

Első pillantásra meg se látszik, hogy mennyire merész és eredeti a Bévezetésnek ez a koncepciója. Mintha Kármán az ő programjával csak egyik kezdeményezője volna annak a XIX. század első évtizedeit jellemző emancipációs folyamatnak, melyet Horváth János igen találóan az irodalom és a tudomány egymástól való elválásának, a szépirodalomnak „a tudomány-babonából való kibontakozásának” nevez. Hiszen, mint láttuk, Kazinczy is „némelly nemű írások felett” inkább tart illetékesnek egy tizenhat éves leányt, mint nagy tudományú férfiakat. S később már, a nyelvújítási harcok idején, Kölcsey is a versei elé mottónak az ajánlást nyomatja:

*„A dal ered szívből s szívhez vágy ujra röplüni,
Lyányka, ha' könnyed ömöl, más koszorút nem óhajt”.*

Az eszményi olvasó, a legtöbb magyar költő eszményi *vis-à-vis*-ja az érzékeny honleány, a széplelkű hölgy lesz. Annyira előtérbe kerül az ügynevezett szépnem, hogy még Petőfi korában is az irodalmi folyóiratok címlükben — és tartalmukban is — egyben kézimunka- és szabásmintákkal is kedveskedő, a női olvasóközönség megnyerésének tüntető szándékával induló divatlapok.

Es valóban, tagadhatatlan, hogy az *Uránia* programatikusan nyilatkozata irodalompolitikailag anticipálta a költészetnek ezt a női olvasók felé fordulását is.

Amde ha így értelmeznénk, ha csak ebben látnánk az *Uránia* kezdeményezésének a jelentőségét, ha azonosítanánk az intenciót, mellyel az *Uránia* „különösen az asszonyi nemhez” fordul az irodalmi divatlapok taktikájával, akkor teljesen félreismernénk az *Urániának* ennél a külszíni hasonlatosságánál sokkal nagyobb horderejű és a lényegbe vágó elvi állásfoglalását és irodalmi kereteket meghaladó egyetemes és új szellemét.

A *Bácsmegegyei leveleinek* ifjú, jozefinista szerzője ugyanis csak maradt Rousseau következetes tanítványának, amikor a „hideg értelemmel” szembehelyezve a „szív” igazát, a deformált tudós ellenében a fiatal leány állítólag természet és rontlatlan érzelmi fogékonyságát tartja a hivatott és mértékadó bírónak. S Rousseau-nak ez a jó tanítványa ugyanakkor nem találja meg a jozefinista racionalizmusba vetett hitét sem, mert hiszen „a tizenhat éves Leány” a tudósnál „igazabb ítélre” való képességét kifejezetten csak meghatározott, csak „némely nemű írások”-ra, azaz csak az érzelmi életet tükröző költészetre, az állítólagos természet szavára korlátozza. A jozefinista racionalizmusa nemcsak ötletszerűen fér meg a rajongó érzelmességgel; az érzelmi élet dicsőítésének van egy antidogmatikus, a hamis tekintélyeket romboló éle; a Nemzeti Oskolák Inspectoránál ez az eszmei jelentősége a magasztalt érzelmi spontaneitás és a racionalizmus szimbiózisának. A Kölcsény-mottó színté színté szerint anticipálva ismétli meg Kazinczy Aranka Györgynek írt levelében:

„Egy Román érdeme fölül egy 15 esztendő Leány jobban ítél, mint 2 Tisztelendő Professor Úr; s a' Leányka ki-tsorduló könny tsepje édesebb jutalom az érzékeny Irónak, mint a' Professor Urak bölts ítéléte...” (1789. augusztus 26.)

Az *Uránia* azonban már a Bézvezetőjében sem a „Leányka” érzelmi spontaneitását állítja szembe a „Tisztelendő Professor Urak” bölcsességével, hanem kezdettől fogva maga mögött hagyva ezt az egész alternatívát, valami harmadik követelményért indul harcba: az emberi öntudatért, azért, „a mit az embernek tudni szükség, hogy ember legyen”, szokatni akar „a mi belső tehetségeink gyakorlására, melyet vagy helyeségből, vagy butaságból félre vetünk...”

A programot adó Bézvezetés szót ejt a tudóskról is. Abból indulva ki, hogy „az értelem minden okos lélek örökös jussa”, és hogy „nincs az a hatalom, mely ennek tüztét elfojthassa”, ki akarja szabadítani az értelmet „a tudósk kevés kőfalai” közül.

Az értelem és a szív az ő számára tehát nem tézis és antitézis. Nemcsak a szívnek van szenvedélye, hanem az értelemnek is van elfojthatalatlan tüze. És nemcsak az értelemnek, hanem éppúgy a szívnek is követelménye, hogy az értelem tüze túlcsapjon a tudósk kevés kőfalain. Az értelemről azt mondja: „Minden, aki érez és ért, elfogadhatja intéseit.”

Az *Uránia* Bézvezetője a tudományt, mely a tudósk kevés kőfalai közé van zárva, „sivatag tudósságnak” nevezi, azaz meddőnek véli. Az *Uránia*, illetve a kor feladatát így határozza meg:

„A sivatag tudósságot hasznavehető tudományá tenni, a képzelt és szórszállhasogató eszességeket az élet, jó erkölcs és a köztársaság (a társadalmi közösség) céljaihoz alkalmaztatni...”

Ez így önmagában nem volna más, mint a francia enciklopédisták nagy programjának energikus megismétlése; bennefoglatatik az ő ideológiájuk minden jellegzetes ismertetőjele: a skolasztikaellenesség, a tel-

jes világiasság és a bölceletnek az a koncepciója, mely szerint a megismerés az előítéletektől és babonáktól megszabadított embert kell hogy szolgálja, felemelje és üdvözítse.

Ami azonban ezt a kultúrprogramot eredetivé és újjá teszi, az az, hogy elsődlegesen esztétikai műveltségtől, egy mindenre kiterjedő ízlés-reformtól várja a maga megvalósítását. Eredeti és új benne, hogy felfedezi és felfedi az ízlést mint „a jó erkölcsök szülőanyját”, mint humanus, mint erkölcsi és társadalmi konstruktív tényezőt, mint az értelem és az érzelmi élet ellentétességét feloldó szintézist. És aki ezzel a kultúrprogrammal útnak indított *Urániát* „különösen az asszonyi nemnek szánta”, az nem éri be a „koszorúval”, melyet a „Lyányka” szívből ömlő könnyei jelentenek — az előtt egy forradalmian új civilizáció víziója lebeg.

Forradalmian új főleg a patriarkális magyar viszonyok között. Mert emlékeztetni kell arra, hogy még a magyar felvilágosodás nagy úttörője, Bessenyei György is az ő *Magyar Nézőjében* azt az álláspontot képviselte: „Ha az asszonyok mind elkezdenének filozofálni, nekünk férfiaknak mind meg kellene bolondulni...” — és ezzel semmiképp se valami egyéni nézetet fejtett ki, hanem csak csatlakozott egy közvéleményhez, mely a férfi és nő normálisnak tekintett viszonyának volt a tükröződése.

S maga Kazinczy, aki Aranka Györgynek (1790. március 25-i) levelében töretlen rajongással írva a szabadkőművesség nagy céljairól, felveti a kérdést: „Hát azt tudod é, hogy van az Asszonyoknak is kömivessége?” — és bár belátja s megállapítja: „Hasznos dolog ez Atyámfia! mert sok függ attól, hogy Asszonyokat formáljunk” — nem mulasztja el még a megjegyzést: „De ez a Nem nem arra való, hogy közzénk egyveledjen...”

S ugyancsak hibázna, aki a miklai nemes földesúr, a jó gazda és hatalmas költő, Berzsenyi Dániel személyes különcségének, egyéni magatartásának és nem a feudális elmaradott Magyarországon uralkodó ősi felfogásnak tulajdonítaná, hogy ő Kazinczy Ferencnek írt megindultan ünnepeles bemutatkozó levelében a „tekéntetes Hazafi”-nak evvel a vallomással kedveskedik:

„A’ mi feleségemet illeti, középszerű mindenben. 14 esztendőskorában vettem el, együgyűségben találtam, és abból fel sem szabadítottam, mert e’ részben egy kevéssé napkeletiesen gondolkoztam, vagy igazabban szólván, ezen kis barbaries familiai nyaválám, testvérei kastélyokban és festett szobákban lagnak, de ő én velem két kis szobában meg elégedik. Ha módi ruhák helyett jószágot szerzek, nem zugolódik, hanem a’ gyertya vesztegetésért és firkálásért néha nagy panasz-sza van ellenem, de én azt Socratesként tsak úgy hallom, mint a’ kotsi zörgést ablakom alatt.” (1809. március 12.)

Kármán azonban az *Uránia* megjelenését bejelentő, 1794. február 28-áról keltezett s jellemző módon „A Magyar Asszonyi Nemhez” intézett első előfizetési felhívástól kezdve egész az utolsóig, mely a *Magyar Hírmondó*-ban „Uránia a’ Hazához” címmel jelent meg, épp ezt a férfibarbárságot egy következetesen „az asszonyi nemre” épülő, az asszonyi nemben szövetségest kereső kultúrával és kultúrpolitikájával akarja megtörni:

„Pusztá és üres volna az élet, setét mint a’ sír, irtóztató mint a kietlen tömlőt, az asszonyi kedvesség nélkül...” — s hogy az első felhívásnak ez a megállapítása nem csupán gáláns komplimentum, kitűnik a pár mondat alább felvetett kérdésből: „Mint esik-meg az még-is, hogy az emberi Nemzet szép felének formálását, ’s hasznos gyönyörködtetését annyira elfelejtjük? — Minden írásk tsak a’ férjfit, annak Oktatását vagy mulattá-

gát tárgyazzák' — ezzel a kérdéssel, illetve váddal indul az *Uránia*ról, szóló első előfizetési felhívás, hogy még ugyanez év következő hónapjában megjelenő *Magyar Hirmondó*ban már még határozottabb formában fejtse ki, hogy az *Uránia* „a' szép Nemnek el-felejtett formálását” akarja magára vállalni. S itt már azaz a kifejezett koncepcióval, hogy ezzel „a' más nemben is nemes vetélkedést nemzeni; az a' közelebb való tzél”.

Az utolsó, „*Uránia* a *Hazához*” című felhívásban, mely már az *Uránia* búcsúszava lett, „még egyszer röviden és világosan Munkánknek tzélját, foglalatját és hasznát” így jelöli meg: „*Urániákat* különösen az Asszonyi nemnek ajánlottuk... Egy kevés figyelmetesség meg-gyöz a'felől mindent, hogy ennek szorgalmatos, vagy lágy meleg nevelésétől 's tsinosodásátul függ majd nem minden a Köz Társaságban; sőt hozzá-merjük azt is adni, hogy ezeknek helyes formálása teheti jobba egész helyheztetésünket”.

Amikor ez utóbbi felhívás nyomdafestéket látott, Martinovicsék már bebörtönözve várták ítéletüket, s ez az, ami hátborzongató pátoszt ad Kármán ez utolsó, nyilvánossághoz forduló szavának, pátoszt és nagyságot.

„Sokan alattomos Szánakozással nézték, mindjárt Munkánk' Felállításának kezdetében intézetünknek jövendő összeomlását, és azt, mint bizonyost jövendölték. Fenyegette mutatták a' Mindenes-Gyűjtemények ideje előtt letépett Asztagjait, a' Magyar Múzeumnak bekilintselt Ajtaját, a' Magyar Orfeusnak megnémult lantját...”

A *Magyar Múzeum* szerkesztője, Batsányi, akkor már börtönben, és ugyanúgy a *Magyar Orfeus* szerkesztője, Kazinczy is. És ezért nem pusztán szép szó, hanem előre bejelentett vállalása egy sejtett sorsnak, amikor a felhívás „a *Hazához*” ezekkel a megdöbbenő szavakkal folytatódik:

„Ha a' had' gyilkos mezeiről alig tér is meg egy kis Felekezet téli szállására, már más Tavasszal feles Ifjú Sereg tódul arra a' vérpiatzra, a'mellyen a' Harc' szomorú Aldozatjainak Maradványi fekülznek. A' megszervező Világról ha a' számos evező sereg helyett, egy megritkult csoport verekedik vissza Hazájában, már egy más Vakmerők' Serege vitorláit duzzasztja, hogy azokat a' habokat barázdállya, melyeken Társaiknak Deszkái a' Hajótörés után uszkálnak! Vakmerő bizony! és példán nem tanuló az Emberi Nemzet!”

Nyilvánvaló, hogy ennek a felszólításnak a hangja nem csupán a már elnémult folyóiratok és nem is egyedül az *Uránia* sorsáért való aggodás miatt komor és tragikusan ünnepélyes. Hiszen az „*Uránia* a *Hazához*” Pesten íródott. Ott, ahol nem akadhatott akkor egyetlenegy irodalommal foglalkozó vagy egyáltalán közéleti és szellemi kérdések iránt érdeklődő ember se, aki ne kísérte volna rezgatott figyelemmel azt, ami a Duna túlsó partján, közvetlen közelben, Budán, a rabok körül történt. Mindenkinek, aki a magyar értelmiség gyér soraiába tartozott, s még inkább az, aki még-hozzá Pesten élt, lesnie kellett a híreket az újabb és újabb letartóztatásokról, a budai börtönbe vetett szabadkőművesek, nagynevű jakobinus írók, papok, tanárok ügyének és sorsának fejleményeiről. Akár rokonszenvezett velük, akár épp ellenkezőleg, ellenséget látott bennük.

A magyar írók és alkotásaik történetírói között mind történelmi, mind esztétikai érzékével Gálos Rezső kétségbevonhatatlanul egyike a legalapossabbaknak és azoknak az igen keveseknek, akik tudnak szemléleti módjukkal világirodalmi távlatokat nyitni. Ennek megfelelően Kármán személyét és művét jobban látja, és jelentőségének arányában értékeli, világosabban, mint minden más biográfusa. S mégis, még őt is cserben hagyja az intuíciója, az érzék a külső hatalmaktól egyetlenegy tevékeny esztendőre korlátolt, s a maga sorsát vállaló ifjú írónak és művének a tragikus erkölcsi pátosza iránt. Kármán munkáiból ugyanis, melyeket az a látóhatár egyre teljesebb elsötétülése idejében kezd és szinte az utolsó pillanaton túl is foly-

tat — és folytatni akar, valamint a nagyszerű felhívásokból, melyeket, noha visszhangra nem talál, egyre-másra kinyomat az *Uránia* fennmaradása érdekében, Gálos Rezső arra a következtetésre jut, hogy

„... mikor Martinovicsékat elfogják, Kármán a maga nagy eszmei céljai felé törve és magát semmiben sem zavartatva szerkeszti és szervezi tovább az „Urániá”-t, írja — bátran és szókimondóan — *A nemzet csinosodását* vagy az *Eldorádót*, dicséri Raynalt, emlegeti Montesquieu-t.”

Mintha Kármán, aki tagja a pesti *Zur Grossherzigkeit* nevet viselő szabadkőműves páholyának, aki tevékenyen benne él a pesti közéletben, és mindennapos vendég a pesti értelmiségi elit találkozóhelyén, a Beleznai-szalomban, kevesebb izgalommal élte volna át, kevésbé érezte volna személyes ügyének Martinovicsék összeesküvésének a katasztrófáját, mint a birtokaikon élő magyar főurak, például Kármán pártfogója, a Kazinczy-levelezésből is ismert gróf Ráday meg a fia, akik leveleikben a távolból is „minden új elfogatról beszámolnak egymásnak”.

Igaz, hogy mintha semmi sem történe ott Pesten a szeme előtt, Kármán az „Uránia a Hazához” című, első szakaszaiban balsejtelmektől ihletett, és eleve is már oly kevés reménnyel felhangzó előfizetési felhívását a *Magyar Hirmondón* kívül megküldi a vármegyéknek is, „a’ Tekintetes Megyék’ Főtisztviselőinek” avval a kéréssel, hogy azt „hűségükre bízott Megyéjekben” a megyék „Köz gyűléseikben tegyék esmeretessé”. Megküldte a megyéknek. S vajon az a Kármán, aki a „nemzetes betyárok” kifejezést először írta le, nem tudta volna, hogy 1795. áprilisában a megyéknek és főtisztviselőiknek kisebb gondja is nagyobb lesz, mint az *Uránia* élet-halál kérdése? Semmiképp se valószínű. Emlékeztetni kell az ugyan-ez év márciusában megjelent felhívásnak arra az utolsó szakaszára, amelyben kifejezetten írva áll, hogy az *Uránia* kiadójának nincsenek illúziói: „... Meg-ígértük, hogy 4 Köttetet minden esetre ki-adunk, és meg is álljuk szavunkat, el-lévén arra szánva, hogy az után a’ mi írásunk is, a’ jobb Magyar Munkáknak — a’ Mindenés Gyűjtemény’, Múzeum’ és Orfeus, sorsára jut”.

Tudvalévően a negyedik kötet már nem jelenhetett meg, de ez a különös, valóban párfajta ritkító előfizetési felhívás evvel a mondattal fejeződik be, mely mindenről inkább tanúskodik, mint naiv illúziókról:

„Leg alább fel-marad jutalomul az a’ Meg-gyöződésünk, hogy egyenes szívvel igyekeztünk Litteraturánk’ elő mozdításában, és kárt is szenvedtünk miatta. Reméljük, hogy a’ jövendő Nyom igazságossabb léssen emlékezetünk erántt, és azon igaz Polgár-társaink közzé számlál bennünket, a’kiket nem rettetetett el a’ Magyar-nak Nyelvéhez való hidegsége, és — írni mertek”.

Mert az *Uránia* első kötetének megjelenése óta ahhoz, hogy az író — írjon, egyre nagyobb merészség kellett. A „híradások” és az egymást követő különféle címmel megjelenő előfizetési felhívások hangja egyre inkább elkomorul. De bármennyire is az elszánt „morituri te salutant” lesz e felszólítások uralkodó hangneme, és válnak a nyájas olvasónak hízelkedő elismerés helyett alig burkolt váddá a „Közép Rend”, azaz a köznemesség tompa közönye ellen, minden alkalommal változatlanul ott találjuk a hitvallásszerű kármáni kultúrpolitikai koncepciót: az *Uránia* elsősorban a női olvasó, a nő érdeklődési körének kiszélesítésével, emberi igényeinek felébresztésével, tudatosításával és növelésével, a nő szellemi és esztétikai felemelkedésével remél és akar változást előidézni, áttörni az uralkodó durvaság és szellemi tunyaság barbár állapotán. Az *Uránia* a „csombokos, bajszos magyarság” ellenében a nőre épít, a nő segítségével akarja kiemelni sarkaiból a hűbéri életformákban megrekedt, a „mezei élet” civilizálatlanságában vegetáló, „férfias” keleti magyar társadalmat.

Elég azonban csak egy pillantást vetni a „folytatott írás”-ra, mellyel Kármán ezt a programját igyekezett szolgálni és megvalósítani, hogy fel se merülhessen az elképzelés, mintha az *Uránia* csak valamiféle kezdetleges „feminizmusnak” lett volna a külön irodalmi kezdeményezője. Ha az *Uránia* három köteté nem is szükölködik olyan apróbb közleményekben, melyek minden úgynevezett „Asszonyoknak” című rovatban jól helyet találhatnának, mint ezek a cikkekcskék: „Lerajzolása egy újj kandallókementzének” (képpel), „Száras húslevet tsinálni”, „A naptól elsütött bört megszépíteni”, „A legfajnbort portzellánt úgy megtsinálni, hogy el ne patanjon”, „Kerti szalma kabinét” — nem szabad elfelejteni, hogy a nagy francia enciklopédisták szintén nem tartották méltóságukon alul valónak, hogy „Dictionnaire des sciences et des arts”-jukban ilyen természetű hasznos tudnivalóknak rendkívüli figyelmet szenteljenek. Kétségtelen, hogy az *Uránia* ilyen módon is lépre akarta csalni az olvasót, megvesztegetni, de alaposabban megfontolva, bármennyire is groteszknak hat ma a konyharecept egy irodalmi folyóiratban, akkor még az se volt pusztán kompromisszum. Beleillik ez is Kármán általános programjának a keretébe. Ennek a legfőbb jellegzetessége ugyanis, hogy következetes tagadása a rousseau-i illúzióknak, és mint anti-rousseau-ista, épp a városi civilizációt, a civilizált társaséletet, a civilizált szokásokat tekintti és vallja az emberhez méltó életformák, az esztétikai és erkölcsi értékek érvényrejuttatása létfeltételének.

Semmi se oly idegen tehát az *Uránia* világnézetétől és kultúrpolitikai koncepciójától, mint az az állítólag csak női szükségleteket szem előtt tartó álirodalom, mely valójában tagadása a nő és a férfi emberi egyenrangúságának már azzal is, hogy különválasztja és elszigeteli a nőt és a nő érdeklődési körét az emberiség közös problémáitól, a közös emberitől.

Az *Uránia*, melyet Kármán „különösen az Asszonyi nemnek” ajánlott, kezdve a programadó Bé-vezetéstől a *Fanni hagyományaiig* és egész a magyar esszéirodalom mindmáig legizgatóbb és legmerészebb alkotásáig, *A nemzet tsinosodásáig*, akkor a magyar társadalom életének legkomolyabb, legsorsdöntőbb és egyetemes problémáit tárgyalja.

Szinte érthetetlen, hogy az irodalomtörténészek mennyire nem vették észre Kármánnak egyik jellemző sajátágát, azt a szokratészire emlékeztető, incselkedő iróniát, mely épp azért finom, mert rejtőzködik, s mely például az „*Uránia a’ Hazához*” című utolsó és megrázó előfizetési felhívásban is megnyilvánul akkor, mikor az asszonyi nemnek ajánlott *Urániáról* szólva, melynek előző, utolsó kötetében már megjelent *A nemzet tsinosodása* című tanulmány is, megjegyzi:

„A’ Férjfiakat nem zártuk el munkánktól, és nem is felejtettük el abban; sőt nem hízelkedünk talán sokat magunknak, ha azt hisszük, hogy némelyeket abban nem éppen haszon, némelyeket nem egészen gyönyörűség nélkül olvashattak azok is”.

Mind a mai napig aktuálisan, példaadó erővel marad tanulságos, hogy az *Uránia* miként tud viszonylani a közönséghez. „Mindennek tettzeni nem is lehetett, nem is akartunk...” A közönség alacsony szellemi színvonalából, melyet nemcsak hallgatólágon feltételez, hanem kifejezetten hangsúlyoz is, gyakorlatilag nem az alacsony színvonalhoz való alkalmazkodás szükségére, hanem, épp ellenkezőleg, arra következtet, hogy szellemileg nagykorúvá kell tenni a magyar közönséget, s hogy ezt csak egyetlenegy módon lehet: mindig és mindenről tartalmas és teljes őszinteséggel szólni hozzá. Olyan őszinteséggel, mint amilyennel az ember csak kivételes pillanatokban vet számot múltjával és jelenével, egész önmagával. Meg nem futamodva egyetlen mégoly fájdalmas megismerés és kérdés előtt se. A végső szembenzés és ellenállhatatlan vallomás belső hőfokával.

S Kármánnak ez a módszere merő ellentéte annak az úgynevezett népszerűsítő, állítólag a közönség színvonalához — előítéleteihez és érzékenységéhez — alkalmazkodó közlési eljárásnak, mellyel az író valamiféle leereszkedő gondviselés szerepét arrogálja magának; művéhez való viszonyát az olvasó szabja meg, az olvasó állítólagosan korlátolt befogadóképességéhez és igényeihez való simulékonyság, s ennek megfelelően hígítja fel, enyhíti, ízesíti és adagolja a maga írói-emberi „összintességét”.

Kármán, különösen az esszéíró Kármán azonban a maga egész szubjektivitásának harcbavetésével feltétlen lírikus. Ez a magatartás a közönséggel szemben meghatározza magatartását művével szemben is; a módszer kérdése az írói-emberi etika — az író művéhez és olvasójához való viszonyának —, az író életének döntő kérdéseként jelenik meg.

Ezért nemcsak időhöz kötött történelmi érdekességű, hanem egyben és épp ebből a szempontból, mint az eruptív gondolati líra embert reveláló nagy dokumentuma marad élő, időtlenül jelenvaló művészi érték *A nemzet tsinosodása* című, az *Uránia* utolsó, harmadik kötetében megjelent tanulmánya.

A szerző hosszabb tanulmányának első része.